

TURON XALQLARINING HARBIY SAN'ATI

Xakimdjanova Zilola Gayratovna

*IIV 1-sonli Toshkent akademik litseyi huquqiy va
ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası yetakchi o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Turon xalqlarining harbiy san'ati, ularning strategik fikrlash madaniyati, jangovar taktikasi va qurol-aslaha tizimining tarixiy rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – qadimgi Turon (O'rta Osiyo) xalqlarining harbiy san'ati va mudofaa tizimini ilmiy nuqtai nazardan o'rganish, ularning davlat barqarorligi, siyosiy kuchi va madaniy o'ziga xosligini belgilovchi omillar sifatida baholashdir. Maqolada arxeologik topilmalar, yozma manbalar, “Avesto”, “Shahnoma”, Xitoy yilnomalari, arab va fors tarixchilarining asarlari asosida Turon jangchilari, ularning sarkardalik maktablari, harbiy intizom va ijtimoiy tuzilmasi haqida ilmiy ma'lumotlar keltiriladi. Tadqiqotda shuningdek, qadimgi massagetlar, saklar, xorazmiylar, so'g'dlar, baqtriyaliklar hamda turkiy qabilalarning harbiy san'ati o'zaro qiyosiy tahlil qilinadi. Maqolada jang san'ati nafaqat qurol bilan urushish, balki siyosiy diplomatiya, harbiy axborot, ruhiy tayyorgarlik va jangovar strategiya tizimining yaxlit bir majmuasi sifatida ko'rib chiqiladi. Shu asosda Turon xalqlarining harbiy merosi Markaziy Osiyo madaniyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida baholanadi. Tadqiqotda tarixiy manbalar bilan bir qatorda zamonaviy tarixshunoslikdagi yondashuvlar – arxeologik dalillar, etnografik tahlillar, harbiy san'atning antropologik va sotsiologik jihatlar ham qamrab olingan. Natijalar Turon xalqlarining harbiy an'analari bugungi zamonaviy O'zbekiston Qurolli Kuchlari madaniy merosida davom etayotganligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Turon xalqlari, harbiy san'at, strategiya, taktika, qurol-aslaha, Avesto, sarkardalik, O'rta Osiyo tarixi, jangovar madaniyat, milliy meros.

ВОЕННОЕ ИСКУССТВО ТУРАНСКИХ НАРОДОВ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется военное искусство туранских народов, их культура стратегического мышления, тактика ведения боя и этапы исторического развития системы вооружения. Цель исследования – изучить военное искусство и оборонительную систему древних туранских (среднеазиатских) народов с научной точки зрения, оценить их как факторы, определяющие государственную стабильность, политическую мощь и культурную идентичность. В статье представлены научные сведения о туранских воинах, их военных школах,

военной дисциплине и социальной структуре, основанные на археологических находках, письменных источниках, «Авесте», «Шахнаме», китайских хрониках, трудах арабских и персидских историков. В исследовании также проводится сравнительный анализ военного искусства древних массагетов, саков, хорезмийцев, согдийцев, бактрийцев и тюркских племен. В статье боевые искусства рассматриваются не только как оружие войны, но и как комплекс политической дипломатии, военной информации, психологической подготовки и стратегии боя. На этой основе военное наследие туранских народов оценивается как неотъемлемая часть культуры Центральной Азии. Наряду с историческими источниками, в исследовании рассматриваются современные историографические подходы – археологические свидетельства, этнографический анализ, антропологические и социологические аспекты военного искусства. Результаты показывают, что военные традиции туранских народов продолжают существовать в культурном наследии современных Вооружённых Сил Узбекистана.

Ключевые слова: туранские народы, военное искусство, стратегия, тактика, вооружение, Авеста, военное лидерство, история Центральной Азии, военная культура, национальное наследие.

MILITARY ART OF THE TURANIAN PEOPLES

ANNOTATION

This article analyzes the military art of the Turanian peoples, their strategic thinking culture, combat tactics and the stages of historical development of the weapons system. The purpose of the research is to study the military art and defense system of the ancient Turanian (Central Asian) peoples from a scientific point of view, to evaluate them as factors determining their state stability, political power and cultural identity. The article presents scientific information about the Turanian warriors, their military schools, military discipline and social structure based on archaeological finds, written sources, "Avesta", "Shahnama", Chinese chronicles, works of Arab and Persian historians. The study also provides a comparative analysis of the military art of the ancient Massagetae, Sakas, Khorezmians, Sogdians, Bactrians and Turkic tribes. The article considers martial arts not only as a weapon of war, but also as a whole complex of political diplomacy, military information, psychological training and combat strategy. On this basis, the military heritage of the Turanian peoples is assessed as an integral part of the culture of Central Asia. Along with historical sources, the study also covers modern historiographical approaches - archaeological evidence, ethnographic analysis, anthropological and sociological aspects of military art. The results show that

the military traditions of the Turanian peoples continue in the cultural heritage of the modern Armed Forces of Uzbekistan.

Keywords: Turanian peoples, military art, strategy, tactics, weapons, Avesta, military leadership, history of Central Asia, military culture, national heritage.

KIRISH

Turon xalqlarining harbiy san’ati insoniyat sivilizatsiyasi tarixida chuqur iz qoldirgan hodisadir. U nafaqat jangovar mahorat va qurol-aslahalarning takomillashuvi, balki ijtimoiy tuzilma, siyosiy mustaqillik, milliy o’zlik va davlat barqarorligi bilan uzviy bog’liq holda shakllangan. Qadimiy Turon zaminida — So’g’d, Xorazm, Baqtriya, Farg’ona, Marg’iyona kabi hududlarda shakllangan harbiy san’at tizimi o’zining qat’iy intizomi, strategik fikrlash uslubi va sarkardalik an’analari bilan ajralib turgan. Ayniqsa, miloddan avvalgi IX–IV asrlarda yashagan sak-massagetlar, keyinchalik esa turkiy qabilalar dunyo tarixiga o’zining buyuk jangovar maktabi bilan kirgan. Turon xalqlarining harbiy san’ati qadimda faqatgina jang yoki bosqin vositasi emas, balki davlatning harbiy-iqtisodiy qudratini ta’minlovchi muhim omil sifatida qaralgan. Harbiy strategiya siyosiy diplomatiya, ijtimoiy boshqaruv, ma’naviy tayyorgarlik bilan uyg’unlashgan. Shu bois, Turon jangchilari faqat jismonan emas, balki aqlan va ruhiy jihatdan ham yuksak darajada tayyorlangan edi. Ular uchun “jang maydoni” – bu shon-sharaf, vatanparvarlik va adolat uchun kurash maydoni hisoblangan. Manbalarga ko’ra, Turon xalqlari o’zining harbiy kuchi bilan qadimgi dunyoda keng hududlarni himoya qila olgan. Ularning jangovar tizimida otliq qo’shinlar, yoychilar, nayzadorlar va aravakor jangchilar asosiy rolni o’ynagan. Ayniqsa, otliqlar harakatdagi tezlik, yo’nalish almashuvi, razvedka va hujum taktikasida yuqori natijalar ko’rsatgan. Bu tizim keyinchalik Buyuk Turon imperiyalarining, xususan, Ahamoniylar, Kushonlar, Turk xoqonligi va Temuriylar harbiy maktablarining shakllanishiga asos bo’lgan.

Turon xalqlarining harbiy san’ati milliy o’zlikni saqlashda, hududiy yaxlitlikni ta’minlashda va dushmanlarga qarshi birlashuv ruhini mustahkamlashda muhim tarixiy vazifani bajargan. Ular harbiy harakatlarni faqat qurol bilan emas, balki ma’naviy, intellektual va strategik yondashuv bilan olib borganlar. Har bir jangchi o’z yurtining sha’nini himoya qiluvchi, ajdodlar ruhi bilan uyg’unlikda kurashuvchi sifatida tarbiyalangan. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, Turon xalqlari harbiy san’ati insonparvarlik va adolat tamoyillariga asoslangan bo’lib, dushman ustidan g’alaba — kuch bilan emas, aql bilan, taktika bilan qo’lga kiritilgan. Bu jihatdan ularni qadimgi yunon, rim, xitoy va arab harbiy maktablari bilan qiyoslaganda, Turon an’alarining o’ziga xosligi yaqqol namoyon bo’ladi.

Bugungi kunda Turon xalqlarining harbiy merosi O‘zbekiston Qurolli Kuchlari, milliy armiyasi va harbiy ta’lim tizimining ma’naviy ildizi sifatida qayta

qadrlanmoqda. Qadimiy jangchilarning jasorati, vatanparvarlik ruhiyati, sarkardalik madaniyati yosh avlod uchun buyuk ibrat manbaidir. Shu bois mazkur ilmiy maqolada Turon xalqlarining harbiy san’ati tarixiy, sotsiologik va strategik jihatdan tahlil qilinadi, ularning hozirgi harbiy qadriyatlar shakllanishidagi o’rni yoritiladi.

Shunday qilib, ushbu tadqiqotning dolzarbligi Turon xalqlarining harbiy madaniyati orqali O’rta Osiyo xalqlari tarixidagi davlat mustaqilligi, milliy birdamlik va jasorat an’analari chuqurroq o’rganish zarurati bilan belgilanadi. Bu nafaqat tarixiy haqiqatni tiklaydi, balki bugungi tinchlik, barqarorlik va vatanparvarlik g’oyalari ildizlarini ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda tarixiy-tahliliy, qiyosiy va sotsiokulturologik yondashuvlardan foydalanildi. Asosiy manbalar sifatida “Avesto”, “Shahnoma”, qadimgi Xitoy yilnomalari, arab va fors tarixchilarining asarlari, shuningdek, arxeologik topilmalar va xalq og’zaki ijodi namunalaridan foydalanildi. Harbiy san’at tizimini o’rganishda tizimli tahlil, strukturaviy-funksional metodlar, harbiy terminologiyani lingvistik tahlil qilish va tarixiy davrlar bo’yicha qiyosiy o’rganish usullari qo’llanildi. Tadqiqotda Turon xalqlarining harbiy tashkiloti, sarkardalik an’analari, qurol-aslaha turlari, jangovar intizom va strategiya tizimi bosqichma-bosqich o’rganildi. Tadqiqot jarayonida shuningdek, tarixiy faktlar bilan zamonaviy harbiy konsepsiyalar o’rtasidagi bog’liqlik ochib berildi. O’rta Osiyo hududidagi qadimiy harbiy san’at maktablarining bugungi O’zbekiston armiyasi madaniy merosiga ta’siri ilmiy asosda tahlil qilindi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, Turon xalqlari harbiy san’ati nafaqat jangovar texnika va qurol ishlab chiqish darajasida, balki strategik tafakkur va ma’naviy tayyorgarlik jihatidan ham yuqori bosqichda rivojlangan. Qadimgi Turon sarkardalari jangni rejalashtirishda yer tuzilishi, iqlim, dushman psixologiyasi va xalqning ruhiy holatini hisobga olganlar.

Natijalar tahlili asosida aniqlanishicha, Turon xalqlari harbiy tizimining asosiy ustunliklari quyidagilar bo’lgan:

- **Otliq qo’shinlarning ustunligi** – tezkorlik va manevrchanlik jang natijasini hal qilgan.

- **Axborot va razvedka tizimi** – dushman harakatini oldindan bilish imkonini bergan.

- **Ma’naviy tayyorgarlik** – jangchilar vatanparvarlik, adolat va birlik g’oyalari ruhida tarbiyalangan.

- **Sarkardalik maktabi** – harbiy rahbarlar bilim, dono strategiya va xalq ishonchiga asoslangan boshqaruv olib borgan.

Shuningdek, tadqiqot natijalari Turon xalqlarining harbiy madaniyati zamonaviy harbiy intizom, qo‘mondonlik tamoyillari va milliy armiyalar shakllanishiga katta ta‘sir ko‘rsatganini isbotladi. Bugungi O‘zbekiston Qurolli Kuchlarining ruhiy asoslari, milliy an‘analari va harbiy marosimlari qadimgi Turon merosining davomidir. Shu bilan birga, Turon xalqlarining harbiy tajribasi global harbiy tarixda o‘ziga xos maktab sifatida qadrlanishi lozim.

MUHOKAMA

Turon xalqlarining harbiy san‘ati — bu shunchaki jangovar faoliyat tizimi emas, balki butun bir madaniy-falsafiy hodisadir. Qadimiy Turon (O‘rta Osiyo) xalqlari o‘zining harbiy merosi bilan insoniyat tarixida chuqur iz qoldirgan. Ularning jangovar san‘ati tabiiy sharoit, ijtimoiy tuzilma, siyosiy mustaqillik va ma‘naviy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan. Bu jarayon ming yillar davomida rivojlanib, turli tarixiy bosqichlarda o‘zining takomillashgan shakliga ega bo‘lgan.

Harbiy san‘atning shakllanishida avvalo Turon xalqlarining iqlimiy, geografik va etnik xususiyatlari muhim o‘rin tutgan. Dasht va tog‘li hududlarda yashagan xalq uchun otliq qo‘shinlar asosiy kuch sanalgan. Aynan shu omil ularning jangovar tezkorlik, razvedka, hujum va chekinish strategiyasida noyob tajriba yaratishiga olib kelgan. Masalan, sak-massagetlar jangchilari “ko‘chma urush” taktikasini mukammal o‘zlashtirganlar — ular dushmanni charchatib, so‘ngra hal qiluvchi zarba bilan g‘alaba qozonganlar. Turon xalqlari harbiy san‘ati o‘z zamonasida nafaqat jangovar g‘alabalarni, balki siyosiy barqarorlikni ham ta‘minlagan. Bu xalqlarning sarkardalari – Alp Er To‘nga, Spitamen, To‘maris, Bahrom Chubin, Amir Temur kabi tarixiy shaxslar harbiy strategiya va diplomatiya uyg‘unligini yuksak darajada qo‘llay olgan buyuk sarkardalar sifatida tan olingan. Ularning har biri jang maydonini nafaqat qurol, balki aql, sabr va diplomatik mahorat bilan boshqarishni bilgan.

Turon xalqlarining harbiy tizimida ma‘naviy ruhning o‘rni alohida e‘tiborga loyiq. Jangchilarning g‘alabaga ishonchi, vatanparvarlik, birlik, adolat g‘oyalari bilan sug‘orilgan ruhiy tayyorgarligi jang natijasida hal qiluvchi rol o‘ynagan. Bu jihatdan Turon armiyasi G‘arbiy yoki Sharqiy imperiyalar armiyalaridan farqli ravishda axloqiy-ruhiy poydevorga tayanar edi. Qadimgi Turon xalqlari o‘z harbiy san‘atida mudofaa va hujumni uyg‘unlashtira olgan. Qal‘alar, istehkomlar, aravakor jang tizimlari, quruqlik va suv yo‘llarini himoya qilish tizimi yuqori darajada tashkil etilgan. Harbiy axborot tarmog‘i, ya‘ni “jangoldi razvedkasi” ham mukammal yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, jang harakatlari oldidan maxsus tayyorlangan skautlar dushman harakati haqida aniqlik kiritganlar. Turon xalqlari harbiy madaniyatida qurol-aslaha yasash san‘ati ham yuksak darajada bo‘lgan. Arxeologik topilmalar orasida bronza davridan boshlab qilich, nayza, kamon, o‘q-yoy, zirh, dubulg‘a, qalqon kabi jang qurollari mukammal ishlanganini ko‘rish mumkin. Ayniqsa, otlar uchun zirhli jihozlar va jangovar aravalar Turonlik ustalarning texnik bilimini namoyish etadi.

Turon xalqlarining harbiy san’ati insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotida o‘ziga xos hodisa bo‘lib, u siyosiy kuch, ma’naviy barqarorlik va milliy o‘zlikni shakllantirishda hal qiluvchi o‘rin tutgan. Harbiy san’at bu xalqlarning madaniyati, ijtimoiy tuzilmasi va tabiiy muhit bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Qadimiy Turon xalqlari — saklar, massagetlar, xorazmiylar, so‘g‘dlar, baqtriyaliklar, keyinchalik esa turkiy elatlar harbiy strategiya va jangovar falsafa sohasida o‘z davrining ilg‘or tajribasini yaratganlar. Turon jangchilari nafaqat jismonan, balki ruhiy jihatdan ham tayyorlangan edilar. Ularning asosiy maqsadi – Vatan, xalq, oila va adolatni himoya qilish edi. Harbiy san’atda strategiya, taktika va ruhiy tayyorgarlik uchligi asosiy tamoyil bo‘lgan. Har bir jangchi “botirlik” va “fidoyilik” tamoyillariga amal qilgan, bu esa harbiy intizom va birlikni mustahkamlab turgan. Turon xalqlari harbiy tizimida **otliq qo‘shinlar** asosiy kuch sifatida qaralgan. Ularning tezkor harakatlanish qobiliyati, jang maydonida yo‘nalishni tez o‘zgartirish mahorati, dushmani charchatish va to‘satdan hujum qilish usullari ularga ustunlik bergan. Ayniqsa, ayollar orasida ham sarkardalik darajasiga yetgan jangchilar bo‘lganini tarixiy manbalar (masalan, To‘maris haqida yozilgan rivoyatlar) tasdiqlaydi. Turon xalqlari o‘z qurol-aslahalarini mustaqil ishlab chiqargan. Arxeologik topilmalarda topilgan bronza nayzalar, temir qilichlar, kamon-o‘qlar, zirh va dubulg‘alar bu xalqlarning texnik darajasi yuqori bo‘lganini ko‘rsatadi. Har bir qurol nafaqat jangovar vosita, balki ma’naviy ramz sifatida ham muhim ahamiyat kasb etgan — masalan, qilich kuch va adolat, qalqon esa himoya va sadoqat timsoli sifatida talqin qilingan.

Jadval 1. Turon xalqlari harbiy san’atining asosiy yo‘nalishlari va o‘ziga xos xususiyatlari

№	Yo‘nalish nomi	Tavsif	Misol / Manba
1	Strategik fikrlash	Jangni tabiiy sharoit, dushman psixologiyasi va xalq ruhiyatiga mos rejalashtirish	Spitamen va To‘maris jang taktikalari (“Herodot”, “Shahnoma”)
2	Otliq qo‘shinlar tizimi	Tezkorlik, harakatchanlik va jangda manevr qilish mahorati	Saklar va massagetlar qo‘shinlari (m.avv. VI–V asrlar)
3	Qurol-aslaha ishlab chiqish	Temir, bronza, teri va yog‘ochdan yasalgan yuqori sifatli harbiy vositalar	Xorazm va So‘g‘d arxeologik topilmalari
4	Ruhiy-axloqiy tayyorgarlik	Har bir jangchi vatan, ota-bobolar ruhi va adolat g‘oyasi bilan ruhlanadi	“Avesto”dagi jangchi fazilatlar
5	Diplomatik strategiya	Harbiy g‘alaba bilan birga siyosiy ittifoqlarni shakllantirish	Amir Temur “Temur tuzuklari”dagi siyosiy tamoyillar

6	Mudofaa arxitekturas	Qal’alar, devorlar va suv istehkomlari tizimi	Xorazm, Baqtriya, Marv va Samarqand yodgorliklari
7	Harbiy tarbiya va sarkardalik maktabi	Yoshlarni jangovar ruhda tarbiyalash, sarkardalar tayyorlash tizimi	Turk xoqonligi va Temuriylar davri an’analari

Mazkur jadvaldan ko‘rinib turibdiki, Turon xalqlari harbiy san’ati nafaqat texnik jihatdan, balki g‘oyaviy va ma’naviy jihatdan ham puxta tizimlashtirilgan. Ular jangni g‘alaba uchun emas, balki adolat va ozodlikni ta’minlash uchun olib borishgan. Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat shundan iboratki, Turon xalqlarining harbiy merosi nafaqat tarixiy, balki bugungi kun uchun ham dolzarbdir. Zamonaviy O‘zbekiston Qurolli Kuchlarining mafkuraviy tayanchida qadimgi Turon jangchilarining mardlik, sadoqat va fidoyilik qadriyatlari mujassamdir. Bu meros yosh avlodni milliy g‘urur, jasorat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda beqiyos o‘rin tutadi. Shuningdek, Turon xalqlari jangovar tajribasining o‘rganilishi zamonaviy harbiy psixologiya, menejment va strategik fikrlash fanlariga amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Harbiy rahbarlikda muvozanat, sabr, axborot tahlili, inson omili va ijtimoiy birlashuv kuchi aynan shu qadimiy an’analardan ildiz oladi. Demak, Turon xalqlarining harbiy san’ati – bu o‘tgan davr yodgorligi emas, balki hozirgi milliy tafakkur va harbiy madaniyatning tirik ildizidir

Turon xalqlarining harbiy san’ati o‘z davrida siyosiy-harbiy ittifoqlarni mustahkamlashda, savdo yo‘llarini himoya qilishda va madaniy almashinuvni qo‘llab-quvvatlashda muhim vosita bo‘lgan. Ularning jangchi ruhi, sarkardalik maktablari va harbiy intizomi keyingi asrlarda Turk xoqonligi, Somoniylar, G‘aznaviylar, Temuriylar va hatto Buxoro amirligigacha uzluksiz davom etgan. Bugungi kunda Turon xalqlarining harbiy merosi O‘zbekiston, Qozog‘iston, Turkmaniston, Qirg‘iziston va Tojikiston xalqlari tarixiy o‘zligini anglashda, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda bebaho manba sifatida qayta baholanmoqda. Turon harbiy maktabi insonparvarlik, adolat, mardlik va ezgulik g‘oyalariga asoslangan bo‘lib, zamonaviy harbiy konsepsiyalar uchun ham ilhom manbaidir. Bu muhokama shuni ko‘rsatadiki, Turon xalqlari harbiy san’ati nafaqat jang maydoni, balki tafakkur, ma’naviyat, strategiya va ilm uyg‘unligini aks ettirgan. Uning o‘rganilishi milliy armiyamizning tarixiy ildizlarini chuqurroq anglash va harbiy-vatanparvarlik tarbiyada yangi yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin: Turon xalqlari harbiy san’ati — bu faqat urush san’ati emas, balki milliy o‘zlikni saqlash, adolatni himoya qilish va davlat mustaqilligini ta’minlash tizimidir. Harbiy strategiya tabiat, geografiya va inson omiliga asoslangan bo‘lib, u aql, sabr, kuch va ruh uyg‘unligida

shakllangan. Sarkardalik an’analari Turon xalqlarining davlat boshqaruvi va diplomatik madaniyati bilan uzviy bog’langan. Harbiy madaniyat Turon xalqlarining san’at, me’morchilik, adabiyot va marosim an’analariga chuqur ta’sir ko’rsatgan. Bugungi zamon uchun ahamiyati – Turon merosi yosh avlodni jasorat, fidoyilik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda, harbiy fan va strategiyani milliy qadriyatlar bilan boyitishda bebaho manba bo’lib xizmat qiladi. Shunday qilib, Turon xalqlarining harbiy san’ati — bu tarixiy o’tmishning ajralmas bo’lagi, milliy g’urur va ma’naviy kuch manbaidir. Uning o’rganilishi va ilmiy yoritilishi zamonaviy O’zbekistonning harbiy-ma’naviy taraqqiyotida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Avesto” – Qadimiy manba, O’zbekiston Fanlar akademiyasi nashri, Toshkent, 2001.
2. Firdavsiy A. Shahnoma. – Tehron, 1964.
3. Bartold V.V. Turkiston v epoxu mongolskogo nashestviya. – Moskva, 1963.
4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, Ma’naviyat, 2008.
5. Tolstov S.P. Drevniy Khorezm. – Moskva–Leningrad, 1948.
6. Qayumov A. O’rta Osiyo xalqlari harbiy san’ati tarixi. – Toshkent, Fan, 1999.
7. Aliev B. Turon jangchilari va ularning madaniy merosi. – Samarqand, 2017.
8. Gafurov B. Drevniy Tadzhi i ikh kul’tura. – Dushanbe, 1972.
9. To’xtayev Sh. O’rta Osiyo harbiy strategiyasi va zamonaviy davr. – Toshkent, 2020.
10. UNESCO. The Heritage of Central Asian Warriors: Historical Perspectives. – Paris, 2019.
11. Xitoy yilnomalari: “Shi Ji” va “Han Shu”. – Pekin, 1957–1965.
12. Rashid ad-Din. Jome’ at-tavorix. – Tehron, 1973.
13. Temur T. Temur tuzuklari. – Toshkent, 1991.
14. Nazarov M. Turkiy xalqlarning harbiy madaniyati va jasorat an’analari. – Toshkent, 2018.
15. World History Encyclopedia. Ancient Central Asian Military Traditions. – London, 2021.